

Volumen 13

Lingüística i etnologia al segle XVIII: Lorenzo Hervás i el grup americà-filipí

PEP VILA

Com ja s'ha dit en algun altre lloc, aquest volum tretzè és el que tanca els estudis que Miquel Batllori va dedicar a la Il·lustració, un segle XVIII que per a Catalunya s'inicià molt negativament ja que comença amb la Guerra de Successió (1701-1716). Només a la segona meitat de la centúria s'observa una certa recuperació de la vida econòmica, social i cultural del país que permetrà l'arrelament, en comptagotes, molt dispers, del nou moviment de la Il·lustració, caracteritzat per la volada que hi pren l'enciclopedisme, el foment d'un esperit científic, l'establiment d'acadèmies i de salons on es debaten els nous avenços, es contrasten informacions, s'impulsa la redacció de diccionaris i de catàlegs sobre diversos camps del saber. La repressió exercida des de 1716, any de la Nova Planta a Catalunya, sobre la llengua catalana amb tot un seguit de mesures legislatives, normatives, aboquen la llengua a un estat de marginació, poc evolutiva, i es qualifica el català d'idioma antic i provincial, situació aquesta de la qual se'n faran ressò els nostres intel·lectuals més pessimistes: Maians, que manté contactes amb professors de la Universitat de Cervera, i d'altres com Joan Andrés, Antoni de Capmany, Masdeu, Pla, Francesc Xavier Llampilles, etc.

Pel que fa a les terres de parla catalana, l'obra dels estudiosos i dels filòlegs sobre diversos aspectes de la història de la llengua, qüestions d'ortografia i de gramàtica, és més aviat minsa. Assenyalo la tasca, de vegades desigual, de Pere Màrtir Anglès, Josep Broch, Agustí Eura, Antoni de Bastero, Joan Petit, Carles Ros, F. Torres Amat, Josep Ullastra, etc., molts dels quals van deixar només una obra manuscrita, sense possibilitat de veure la llum. Aquest reviscolament de la lexicografia catalana, sobretot a partir del darrer terç del segle XVIII, es pot resseguir en el llibre *Panorama de la lexicografia catalana*, a cura de Germà Colon i A. J. Soberanas (Barcelona, E.C., 1986). Cap d'aquests autors, però, no fa lingüística comparada, ni tampoc s'engresca en estudis sobre altres llengües que no fossin les que tenien més properes, en contacte: llatí, castellà, francès, italià, occità, etc. Per tal de trobar africanistes, americanistes, estudiosos de les llengües orientals, ens hauríem de fixar en l'obra poc coneguda de caputxins, mercedaris, missioners d'altres ordres i congregacions religioses que aprofiten una tasca evangèlica per fer treballs de camp sobre la realitat etnogràfica d'aquests països. De fet, van ser dels primers observadors interessats per les cultures indígenes tan maltractades pels criolls, néts i besnéts dels conqueridors.

En aquest sentit el treball dels jesuïtes espanyols americans i portuguesos expulsats a Itàlia en temps de Carles III, una autèntica diàspora intel·lectual, és exemplar. Dintre la civilització italiana, lluny d'acovardir-se i caure en l'ociositat, troben l'estímul per treballar la vasta realitat d'un altre continent (vida quotidiana, llengua, art, literatura, ciència, geografia, etc.).

En aquest volum tretzè, Batllori, en una primera part, estudia l'obra i el pensament de Lorenzo Hervás y Panduro (Horcajo de Santiago 1735-Roma 1809), home il·lustrat, filòleg i erudit, autor de la vasta obra *Idea dell'Universo* (1787-1787) i *Historia de la vida de un hombre* (1789-99). En 1757, amb l'expulsió dels jesuïtes d'Espanya, va anar a viure a Roma. Allí Pius VII el va nomenar bibliotecari del Quirinal. Hervás va dedicar tota la seva vida a l'estudi comparatiu d'unes tres-centes llengües del món, especialment les americanes, de les quals analitza les analogies i diferències. Rere cada gramàtica particular potser s'hi amagava una llei general que podia agermanar-les, fins a través del comparatisme, i trobar-ne un conjunt d'afinitats. En el seu *Catálogo de las lenguas de las naciones conocidas* (1800-1805) ja va establir un parentiu entre totes les llengües basat en l'artifici gramatical. Hervás va recollir al llarg de tota una vida una gran quantitat de material, dipositat a Roma, que mai no va poder arribar a sistematitzar. Batllori, que remarca que els papers d'interès filològic s'han guardat a Roma, encara que a l'Arxiu de la Companyia a Alcalà hi hagi altres documents sobre aquest erudit, posa ordre al seu arxiu, classifica els manuscrits, ens en dona la procedència, analitza les seves notes, recupera part del seu epistolari amb altres jesuïtes i corresponents diversos, sobretot amics missioners, exiliats com ell, que li ofereixen dades i aclariments sobre diverses llengües o dialectes americans. Cada vegada que s'estudiava o s'editava una d'aquestes gramàtiques de les llengües indígenes es feia pensant que servirien com a llengües pont, com a eines de traducció i de comunicació. Els missioners no podien difondre la paraula de Déu, evangelitzar aquells immensos territoris, si no dominaven les llengües dels diversos pobles als quals s'oferien. En 1583 un concili celebrat a Lima recomanava a la Companyia la publicació d'un catecisme en les llengües indígenes del país.

A Roma, Hervás conegué i tractà Wilhelm von Humbolt, al qual va influenciar, encara que aquest lingüista i filòsof alemany va reconèixer públicament que «hauria estat desitjable que els hagués elaborats amb més mètode i amb més exactitud». Tot i aquestes i altres mancances Hervás, a través del mètode de l'enquesta, va ser el primer de sistematitzar per primera vegada les famílies de llengües i dialectes del nou continent, encara que, com diu Batllori, li mancava un mètode científic segur i precís. Hervás, precursor de la lingüística americana, feia, de primer, resums gramaticals de les llengües que considerava mares: després n'elaborava un catàleg de cadascuna. Hervás també va dedicar esforços menors a l'estudi de la llengua albanesa; la basca, que reconeix que no és un dialecte celta; catalana, hebraica, hongaresa, polonesa, etc. També va establir quadres comparatius de mots en les llengües de l'Extrem Orient. Pel que fa al català, ens adonem que la nostra llengua no hi surt gaire ben parada. Sense gaire criteri, separa el català del valencià i del mallorquí, com si fossin tres llengües diferents, sense voler veure'n també un tronc comú. Ben segur que els seus col·laboradors a terres de Catalunya o València no eren gaire

cultes, ni coneixien bé la realitat i filiació de la nostra llengua, la seva identitat lingüística. És curiós que Hervás, com ho faran també altres homes de lletres del seu temps —Antoni de Bastero, iniciador a Roma del provençalisme modern amb la seva *Crusca provenzale* (1724)— sostenia l'opinió que «la lingua francese proviene probabilmente dal linguaggio della Provenza, Catalogna e Valenza». Encara el 1824 F. Jaubert de Paçà sostenia a les seves *Recherches historiques sur la langue catalane* que el català va ser la primera de les llengües sorgides del llatí que es va convertir en llengua escrita i literària i la seva influència es va estendre a Castella, a França, Anglaterra, Sicília i Nàpols. Hervás tradueix el famós jurament de Lluís el Germànic, a Estrasburg, l'any 842, al català i al valencià, i no s'adona de la unitat lingüística de l'idioma. Les diferències entre les dues versions són mínimes. En més d'una apòlogia de la llengua catalana hi figura la versió en francès antic del jurament d'Estrasburg com a primera manifestació escrita de la llengua romana. Les similituds entre el francès medieval i la llengua parlada per provençals, catalans o llenguadocians confonia els estudiosos. Bastero, seguidor de Claudio Fauchet, autor d'un llibre *Origine de la langue et poésie française* (París, 1610), difonia també aquesta argumentació històrica.

Hervás també ens donarà una llista de mots comuns en provençal, català i valencià per tal de comparar la unitat originària de totes les llengües; la traducció dels primers versets de la versió catalana i valenciana del text del parenostre, presenta algunes diferències potser perquè és feta a partir de les versions orals de dos parlants que les havien après d'aquesta manera. Hervás va voler descriure tots els idiomes del món segons les traduccions del Parenostre a tres-centes llengües de tots els continents. Aquest jesuïta exemplar també es va interessar pels estudis etnogràfics, sobretot en un llibre *La primitiva poblacion de América*.

Una altra secció del volum que també mereix el nostre interès, la va dedicar als estudis sobre els jesuïtes iberoamericans i filipins a Itàlia, l'etnologia filipina entre els jesuïtes expulsats, el gust que la majoria tenien per iniciar-se a les cultures d'aquells continents, sobretot des del punt de vista etnogràfic i lingüístic. Hi ha qui els anomenava espanyols americans, per allò que encara no havien assolit la independència. Batllori va fer una arplega de manuscrits jesuïtics dels segles XVI, XVII i XVIII, estudia l'obra dels jesuïtes espanyols i americans que, en els ambients culturals de l'Europa setcentista, podem qualificar de preromàntica, per allò de l'accent exòtic. Tampoc no és desdenyable la producció historiogràfica del moment, obres enciclopèdiques sobre temes diversos, les històries de la Companyia de Jesús corresponents a diverses regions hispanoamericanes, les valoracions d'escriptors diversos que escriuen en llatí, castellà, italià o portuguès. D'entre aquestes obres poètiques, naturalistes, geogràfiques, Batllori destaca les obres que recullen les polèmiques sobre els indis d'Amèrica, els estudis de lingüística americana encapçalats per Hervás i els seus col·laboradors. En relació amb les províncies hispanoamericanes, els exiliats dels col·legis filipins dedicats a tasques culturals eren més pocs. Alguns d'aquests com José Antonio Tornos, es van distingir per les seves obres dedicades a Filipines, l'estudi dels seus primers pobladors. Bernardo de la Fuente treballarà sobre la personalitat de les poblacions indígenes de l'arxipèlag i la diversitat de llengües i dialectes que es parlaven a les illes.

La darrera part del llibre la formen un conjunt de quatre extensos apartats de notes crítiques on Batllori avalua la producció historiogràfica publicada sobre els jesuïtes expulsats, no només cenyida al període estricte de la supressió (1773-1814), sinó també en l'època de la restauració. El període cronològic ressenyat va dels anys seixanta fins al final dels vuitanta (1960-1986). Els temes són diversos. Li interessa la història jesuítica dels territoris de Portugal i el Brasil, la problemàtica de la dissolució de l'ordre a França, el foragitament dels jesuïtes d'Espanya i dels seus dominis. Batllori pren nota de tots els llibres que arribaven a l'AHSI sobre la història de la Companyia de Jesús al segle XVIII. A grans trets destaco la valoració que fa de les històries econòmiques dels jesuïtes durant dos segles, la propaganda antijesuítica de l'època, l'exili amb les dissolucions i la supressió, la tasca cultural dels col·legis de la Companyia poc oberts als nous corrents científics, la defensa que fan —sovint exagerada— d'Espanya i de la seva cultura, la història dels jesuïtes a Portugal o a Paraguai, les publicacions jesuítiques de gramàtiques indígenes, etc. Són també interessants les controvèrsies sobre la tradició cultural hispana. Mentre dos autors italians molt coneguts, Girolamo Tiraboschi i Saverio Bettinelli, atacaven els fonaments de la cultura literària espanyola, alguns dels jesuïtes espanyols residents a Itàlia, com Andrés i Llampilles, van reivindicar aquest passat amb la publicació de noves obres apològètiques que van enriquir molt el coneixement mutu de la historiografia sobre la literatura italiana i espanyola anterior.

Batllori conclou un d'aquests blocs de notes fent constar que l'estranyament dels jesuïtes dels territoris que administrava Carles III és, encara, avui, un fet complex d'estudiar, un camp abonat per les discòrdies, perquè s'hi barregen causes relacionades amb la mateixa Companyia, juntament amb altres lligades amb el context social i polític de l'època. D'entre els jesuïtes exiliats i de la generació que precedeix l'expulsió, Batllori valora l'obra de diversos intel·lectuals entre els quals destaco Larramendi, autor de *l'Arte de la lengua bascongada* (1729), i José Francisco de Isla, l'autor del famós *Fray Gerundio de Campazas*. D'entre els jesuïtes valencians del segle XVIII, potser els més avançats filosòficament, valora les diverses aportacions que s'han fet del jesuïta Antoni Maians (1627-1679), sobretot el treball d'Antoni Mestre Sanchis, catedràtic d'història moderna a la Universitat de València, que ha editat la seva obra i l'extens epistolari maiansià.

Tanco aquesta nota de lectura sobre el volum tretzè de la seva *Obra Completa* amb el comentari que Batllori dedica a la primera edició del llibre de Fernando Lázaro Carreter: *Las ideas lingüísticas en España durante el siglo XVIII* (Madrid, 1949), un estudi exemplar sobre la història de la cultura espanyola en la primera època borbònica. Batllori i Lázaro Carreter estudien diversos aspectes de la història de la lingüística al segle XVIII que són de gran interès per als filòlegs i els estudiosos de la llengua. Tant Batllori a través d'Hervás com Lázaro Carreter amb els testimonis de Jovellanos o Sarmiento, examinen diversos projectes per establir una llengua universal. El segle XVIII és el de la pugna entre espanyol i llatí com a llengües de cultura, el del predomini de l'espanyol en detriment de les altres llengües peninsulars, la fixació dels idiomes nacionals amb la fundació de les acadèmies, la publicació de diccionaris i gramàtiques.

En acabar la profitosa lectura del llibre de Batllori, dedicat a estudiar diversos aspectes de la llengua espanyola al segle XVIII, a l'activitat cultural i lingüística a Itàlia dels jesuïtes italians, les seves aventures per terres americanes, hom s'adona com moltes d'aquestes preocupacions sobre temes socials, filosòfics, científics que es discutien en els cenacles europeus, aquesta revolució en el món del pensament, la codificació de les llengües estatals, l'interès per altres realitats, passen gairebé de puntetes per Catalunya, marcada per molts alts i baixos polítics, socials i econòmics. El prestigi del castellà com a llengua d'Espanya margina les altres llengües «provincials» de les quals se n'ocupen, amb més o menys fortuna, Jovellanos o Sarmiento, un dels precursors de la dialectologia peninsular. És curiós que a aquesta preeminència s'hi afegissin catalans, bascos, gallecs o valencians que tenien una altra llengua materna, distinta al castellà. Maians, per exemple, només demanava per a la seva llengua poder viure modestament al costat de la imperial. Aquesta acceptació de molts intel·lectuals catalans i valencians del moment de renovar Espanya, mantenint el català com a llengua subordinada i dialectalitzada, va limitar de molt els estudis lingüístics, la literatura culta en la nostra llengua, amb la consegüent pèrdua de prestigi i de modernitat.